

Het verband tussen Oranje-toeters, varkenshaasjes en fundamentalisme

Wat hebben de Oranje-toeters van TNT Post bij het WK voetbal, de activiteiten van de Rabobank in China, het rookverbod, de reclameactie voor varkenshaasjes van Albert Heijn, Geert Wilders en de economische crisis met elkaar en met fundamentalisme te maken? Om dat duidelijk te maken eerst een filosofische introductie over dialoog, Plato en postmodernisme.

De dialoog van Socrates en die van nu

De term dialoog heeft een Griekse oorsprong. U kent het wellicht van de Dialogen van Plato, waarin zijn leermeester Socrates in gesprek met anderen allerlei filosofische vragen aan de orde stelt. In diens techniek van het doorvragen – het ‘Socratisch gesprek’ - worden tot op de dag van vandaag op scholen en in trainingsinstituten cursussen aangeboden. Er is echter een wezenlijk verschil tussen de oude dialogen van Socrates en de moderne gesprekstechniek die nu als Socratisch gesprek onderwezen wordt.

Socrates zette zijn techniek van het eindeloos doorvragen in om zijn gesprekspartners vast te laten lopen in hun eigen redeneringen en uiteindelijk zelf gelijk te krijgen. Socrates was zo iemand die elke discussie wilde winnen en hij beheerste deze doorvraagtechniek als geen ander. De moderne dialoogtechniek wordt vaak gekoppeld aan die van Socrates, maar heeft er feitelijk weinig mee te maken. De moderne dialoog is een manier om tot een open gesprek te komen waarin gespreksgenoten alle ruimte krijgen en laten om elkaars visies te uiten en te vergelijken. Niet met als doel dat iemand gelijk krijgt en de discussie wint, maar om gezamenlijk verder te komen, nieuwe inzichten op te doen en het besef van onderlinge verbondenheid te versterken.

Het verschil tussen de oude en de moderne dialoogtechniek geeft een breuk aan met het verleden, met de manier waarop we tweeduizend jaar lang geleerd hebben naar onszelf en de wereld om ons heen te kijken. De wil van Socrates om gelijk te krijgen kwam voort uit de populariteit van het retorisch debat in die tijd én uit de gedachte dat er een kenbare waarheid was. Kenbaarheid van de wetmatige waarheden in de wereld om ons heen en kenbaarheid van een ‘goddelijke waarheid’ of ‘ware schoonheid’. Door studie, de juiste leraren en een juiste houding, zo leert Socrates ons in de woorden van Plato, kun je al die kennis verwerven.

Postmodernisme en de eeuwige twijfel als weg naar dieper inzicht

Plato heeft onze rationele vermogens op een voetstuk geplaatst en dat voetstuk is ruim tweeduizend jaar lang onaangetast gebleven. Tot in de vorige eeuw. Het proces van de afbrokkeling van het voetstuk kan fraai worden geïllustreerd met een metafoer die mijn professor Grieks, Cees Ruijgh - een man die een encyclopedische kennis had van de Griekse literatuur en taalkunde - me ooit vertelde. “Je kunt je kennis”, zo zei hij, “zien als in een cirkel. Net buiten de rand van de cirkel zie je wat je nog niet weet. Telkens als je kennis uitbreidt, dijt de cirkel uit en neemt het aantal nog niet beantwoorde vragen exponentieel toe.” Het waren wijze woorden. Als je een antwoord vindt, zul je gelijk een heleboel vragen zien opdoemen die de waarheid, de geldigheid of de relevantie van je antwoord weer ontcrachten. Als je verder wilt komen, als je kennis en inzicht wilt ontwikkelen, gaat het niet om het vinden van antwoorden, het verruilen van twijfels voor waarheid, maar om het telkens weer twijfelen aan de waarheid.

Postmodernisme en het beroep op normen en waarden

Mijn professor Grieks beschouwde zichzelf niet als een postmodernist, maar zijn gedachtengang past naadloos in deze stroming. Het postmodernisme, ontstaan in de tweede helft van de vorige eeuw, ontkent het bestaan van waarheid. Het hoogste dat we kunnen bereiken is een relatieve waarheid-gebaseerd-op-consensus. Dat lijkt misschien onacceptabel en zelfs immoreel – Plato zou het zeker zo gekwalificeerd hebben – maar is het geenszins. De afwezigheid van absolute waarheid verplicht ons om telkens weer, in dialoog met anderen, onze gedachten en meningen en de betekenis die we zien in de manier waarop we samen leven en werken opnieuw te evalueren. De consequentie daarvan is dat deze postmoderne theorie een zeer sterk beroep doet op onze solidariteit, onze betrokkenheid bij anderen, op onze openheid en tolerantie en op ons gevoel van verantwoordelijkheid. De postmoderne dialoog is een manier om kennis en inzicht te ontwikkelen, maar vooral ook een manier om deze morele waarden te handhaven en versterken.

‘Nergens verstand van, en overal een mening over’

Het postmodern denken heeft stevig postgevat in onze westerse samenleving, maar heeft het oude denken, het geloof in onze onbeperkte rationele vermogens, niet verdrongen. Gerard Reve gaf daar eens in een interview als volgt uitdrukking aan: “Ik heb nergens verstand van, en overal een mening over.” Hij beseftte dat zijn meningen een beperkte geldigheid en houdbaarheid hadden, maar voelde zich daardoor niet gehinderd en verkondigde ze vaak zelfs, geholpen door zijn retorisch en stilistisch talent, als onweerspreekbare waarheden. Reve was een kind van zijn tijd, van onze tijd, waarin we beseffen dat onze waarheden op zijn best relatief waar zijn, maar waarin we tegelijkertijd, vanuit ons geloof in onze rationele vermogens, het uiten van twijfel zien als gezichtsverlies. Twijfelen mag dan terecht zijn - de wereld is complex en niemand heeft de waarheid in pacht -, maar twijfelen is ook voor de zwakken, de dommen, de mensen die niet durven kiezen, de draaikonten, de angsthazen. Daar willen we niet bij horen.

Het a-morele denken

Het postmodern denken heeft geprobeerd ons een manier aan te reiken om, door middel van open dialoog, met die onzekerheid om te gaan. Om in een wereld van onzekerheid ons geloof in waarheden te relativiseren en tegelijkertijd onze morele kernwaarden in tact te houden. Maar die poging lijkt hoogstens half geslaagd. We zijn daardoor beland in een grijs, a-moreel gebied, waarin we beseffen dat onze waarheden relatief zijn, dat de uitdijende cirkel van onze kennis ons telkens voor nieuwe vragen stelt, maar waarin we ook het liefst niet over de rand van die cirkel kijken en onze eigen waarheden tegen beter weten in blijven verdedigen. Met alle rationele en retorische vaardigheden die onze cultuur heeft voortgebracht. We zijn bereid om met allerlei partijen een dialoog aan te gaan, maar van echte openheid is geen sprake. Uiteindelijk wil iedereen, net zoals Socrates, net zoals Reve, gelijk krijgen.

De spagaat en het ontbreken van een moreel kompas

Socrates, Plato, Aristoteles en een hele rij denkers na hen hebben op basis van rationele analyse geprobeerd ons waarheden te geven die ons houvast gaven en een moreel kompas. De postmodernen hebben geprobeerd ons op een andere manier te laten kijken naar waarheid en ons tegelijkertijd een manier te bieden om onze morele kernwaarden te versterken. En nu staan we om zo te zeggen in een spagaat, met één been bij Socrates en met het andere bij de postmodernen. Met als gevolg dat we de waarheid relativiseren, het moreel kompas van Socrates achter ons hebben gelaten, maar het nieuwe postmoderne kompas niet hebben opgepakt, omdat onze cultuur nog steeds gericht is op gelijk krijgen. Met dat gelijk krijgen streven we overigens niet per se naar het aan onze zijde krijgen van de waarheid. Het is gelijk

krijgen à la Reve: je weet je mening bij anderen neer te zetten als waarheid, terwijl jij en die anderen tegelijkertijd beseffen dat die waarheid relatief is.

Wie gelijk krijgt spreekt de waarheid

Het klassieke zoeken naar absolute waarheid is daarmee niet vervangen door het postmoderne zoeken naar waarheid-op-basis-van-consensus, maar vervangen door zoeken naar gelijk krijgen en meningen die het goed doen. En dat zoeken is losgekoppeld van morele noties. Niets is waar (en zelfs dat niet), dus je kunt de waarheid naar je eigen hand zetten en zonodig ombuigen om er voordeel mee te doen. Je ziet dit terug in allerlei vormen. In de politiek, bij milieuorganisaties en andere ngo's, en in de economie.

Voorbeelden in de politiek

Wilders preekt dat de Islam een bedreiging is voor de wereldvrede. Dat deze stelling niet waar is, weten hij zelf en een groot deel van zijn kiezers ook. Maar dergelijke uitspraken doen het goed in tijden van vermeende economische crisis. Vermeend, want terwijl de meeste politieke partijen meegaan in het gebruik van deze term, is het volstrekt onduidelijk hoe diep die crisis is, hoe langdurig en hoeveel er echt bezuinigd zou moeten worden. Maar met twijfels en nuanceringen scoor je niet. Waarheden, daar gaat het om, ook al weet je zelf dat, in een complexe economie als de onze, welke waarheid dan ook alleen maar met nuanceringen en voorbehouden benaderd kan worden.

In feite doen daarmee de andere politici hetzelfde als Wilders: oppervlakkige meningen als waarheden verkondigen om te laten zien dat je krachtig en doortastend kunt optreden. Dat horen mensen graag en bij krachtdadig optreden hoort nu eenmaal dat er een aanleiding voor nodig is, dus dan moet er wel een crisis zijn. Nog zo'n voorbeeld: de milieucrisis, de opwarming van de aarde. De leraar aardrijkskunde van mijn kinderen vertelt hen al dat het deels een onzinnig verhaal is, en waarschijnlijk weten de meeste milieudeskundigen dat ook wel, maar wat maakt het uit. Zij presenteren het als waarheid, laten allerlei rapporten zien als bewijs, passen zo nodig wat cijfers aan en moffelen rapporten met andere conclusies zoveel mogelijk weg. Hetzelfde zie je bij de discussie over het rookverbod. Tegenstanders verwijzen naar een uitgelekt rapport van de WHO, die geen verband kan ontdekken tussen meerroken en gezondheidsschade, voorstanders weten uit allerlei hoeken en gaten deskundigen te vinden die op basis van andere rapporten het tegendeel als onomstotelijk waar presenteren.

Het verlies van een grondrecht

Let wel: ik zeg niet dat het met het milieu allemaal wel meevalt, ik zeg ook niet dat roken of meerroken gezond zou zijn, noch het tegendeel, maar wel dat elk verhaal zeer veel complexer en genuanceerder is dan *alle* betrokken partijen doen voorkomen. Maar met die waarheid scoor je niet, en dus kiest men een andere waarheid die wel past bij de belangen van de groep waarbij men hoort. Het gevolg echter van die scoringsdrift en het zo 'soepel' omgaan met de waarheid is dat ons de mogelijkheid om tot een weloverwogen keuze te komen – een grondrecht – wordt ontnomen.

Voorbeelden bij bedrijven

Bij bedrijven zie je ook treurige voorbeelden van hoe waarheid tot een instrument is geworden dat je kunt vormen en kneden naar eigen believen. Albert Heijn presenteert zich op zijn site als een maatschappelijk verantwoord bedrijf dat duurzaamheid en zorg voor het milieu nastreeft. Ook die 'waarheid' blijkt rek- en kneedbaar. Zo had deze kruidenier laatst een reclame-actie voor varkenshaasjes die per drie stuks verpakt waren. Het gemiddelde gezin, weet ook Albert Heijn, bestaat uit vier leden, en dus koopt menigeen – het is immers in

de aanbieding – twee van die pakken. Het duurzame en milieubewuste Albert Heijn stimuleert overconsumptie. TNT en de Rabobank profileren zich nog sterker als mvo-bedrijf. Maar de Rabobank investeert wel in China en dus ook in het sterker maken van het Chinese regime, dat op allerlei manieren de mensenrechten schendt. En TNT geeft tijdens het afgelopen WK voetbal tienduizenden plastic toeters weg, die samen met de ook tijdens dat WK geproduceerde *Beesies* van AH, de *Handjes* van de Dekamarkt, de *Dutchy Dresses* van Bavaria en de *Pletterpetten* van Heineken inmiddels een gigantische afvalberg hebben opgeleverd.

Morele crisis, fundamentalisme en apathie

Er lijkt niet zozeer sprake te zijn van een economische crisis, maar van een diepe morele crisis, waarin waarheid tot een instrument voor politiek en marketing geworden is, waarin ons recht op informatie en ons recht op keuzevrijheid ernstig worden aangetast.

Dat ons grondrechten ontnomen worden is op zich al bijzonder ernstig. Maar het manipuleren van waarheden, door politici, bedrijven en andere organisaties heeft ook als directe gevolgen dat de samenleving in toenemende mate apathisch en fundamentalistisch wordt. Diegenen die er niet direct door getroffen worden, maar wel zien dat politici halve waarheden verkondigen en dat bedrijven lang niet zo integer opereren als ze willen doen voorkomen, dat er van alles niet klopt in het ons aangepaste wereldbeeld van wat er mis zou zijn en wie goed is en wie fout, maar er geen vinger tussen krijgen en machteloos moeten toezien, vluchten in (morele) apathie. Onverschilligheid, niet stemmen, de kop in het zand steken, weinig waarde hechten aan integriteit. Diegenen die er wel direct door getroffen worden, diegenen die echt de wanhoop nabij zijn omdat hun waarheid niet gehoord wordt, zien geen andere uitweg meer dan overgaan tot extremistische daden of tot een fundamentalistische visie die geen enkele ruimte meer laat voor mensen met andere visies.

Apathie en fundamentalisme zijn gevolgen van het gebruiken van eenzijdige of verzonden waarheden als instrument voor politieke, commerciële of ideologische doelen. Van het loskoppelen van waarheid en moraal. Het is de hoogste tijd dat, alvorens verder te praten over issues met betrekking tot mvo en duurzaamheid, bedrijven samen met overheden en ngo's eerst eens kritisch en fundamenteel reflecteren op hun eigen houding, uitgangspunten en morele principes.

2010, Pierre Winkler